

*Етнографічні групи
українців Карпат
Туцули*

Упорядник
Степан Павлюк

Харків
«ФОЛІО»
2024

Етнографічна територія

Гуцульщина більше, ніж інші етнографічні групи, привертала увагу дослідників, які поряд з вивченням її матеріальної і духовної культури намагались визначити її межі.

Першу спробу написати про розселення гуцулів зробив І. Вагилевич, але він неточно визначив межі Гуцульщини. Польський етнограф В. Поль у першій половині XIX ст. чіткіше і детальніше накреслив межі буковинської та галицької Гуцульщини. За його даними, у буковинській частині Гуцульщини знаходилось 21 село, а в галицькій — 71 село та 4 містечка, в яких на той час проживало 73 676 чол. [6, s. 99—235].

Найбільш повно питання розселення гуцулів опрацьовано було С. Витвицьким, який визначав територію, де компактно проживали гуцули, і на цій території — 114 населених пунктів [7, s. 27—36].

В. Завадський повторив твердження Витвицького, однак розширив територію Гуцульщини; кількість населення, за його підрахунками, становила тут 120 000 чол. [8, s. 408].

В той же час Я. Головацький в передмові до своєї збірки пісень, визначаючи територію Галичини, Буковини та Закарпаття, на якій живуть гуцули, на відміну від Завадського, зменшує цю територію. За його даними, у 1872—1874 рр. в Галичині налічувалось 68, на Буковині — 20, на Закарпатті — 21 село, а в них 107 610 мешканців [2].

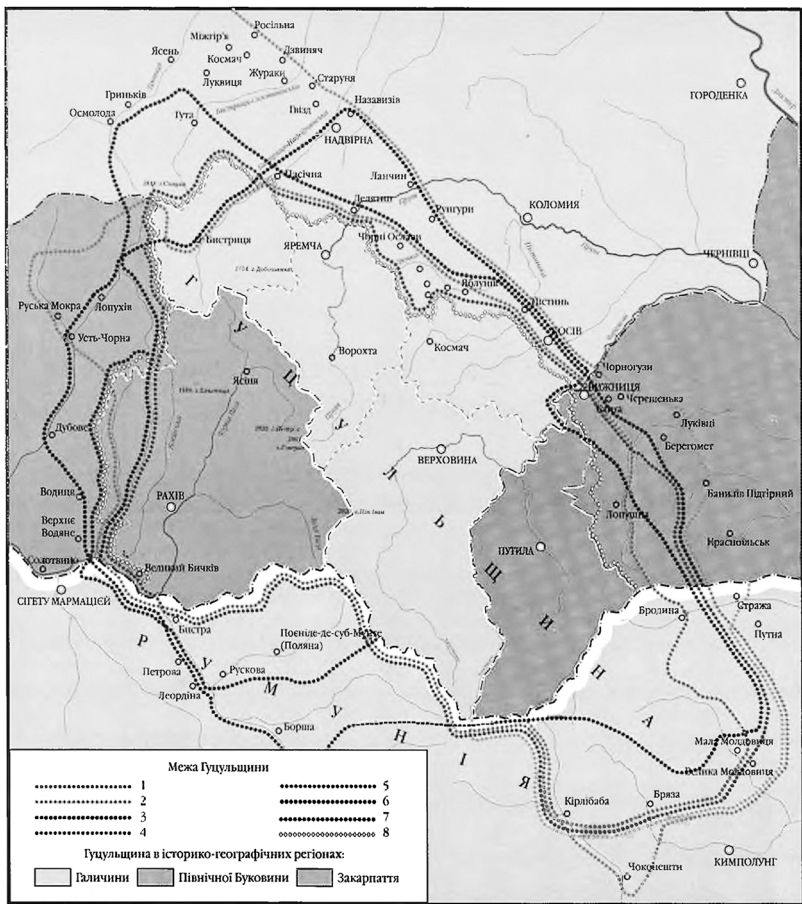
Р. Кайндль [4], який протягом багатьох років досліджував Гуцульщину, погоджувався з твердженнями попередніх дослідників відносно території, заселеної гуцулами. Не об'єктивним є й твердження Коженювського в цьому питанні [5, s. 20—21].

В п'ятитомному виданні «Гуцульщина» В. Шухевич безпідставно поширив межі Гуцульщини на територію, не заселену гуцулами [3, с. 10—24]

Отже, протягом XIX — на початку XX ст. питанням етнографічних кордонів Гуцульщини займалась досить значна кількість дослідників, але вони по-різному оцінювали її територіальні межі.

Найбільш повне визначення ареалу гуцульської етнографічної групи здійснив В. Гнатюк: «Гуцули заселяють Карпати в околиці Чорногори, їх оселі розкидані по обох сторонах Карпат і належать до різних країн. Звичайно їх оселі тягнуться долинами рік і потоків. У Галичині починаються від Надвірнянської Бистриці по Пасічну і йдуть долинами ріки Пруту по Ділятин, по течії рік Білого та Чорного Черемошу до Вижиці, долиною ріки Рибниці по Косів і ріки Пістиньки по Пістинь. На Буковині гуцульські села розташовані долиною ріки Черемошу, де він творить границю між Галичиною і Буковиною, цілої ріки Путилівки, яка вливається в Черемош, і горішньої течії Сусави

Межа етногеографічного району Гуцульщина

Межа Гуцульщини (бачення її дослідників):
 1 - С. Витвицький, 1863; 2 - Г. Купчанко, 1875; 3 - «Галичина, Буковина, Угорська Русь», 1915;
 4 - В. Гнатюк, 1923; 5 - В. Кубійович, 1955; 6 - В. Кубійович, 1955 (межа перехідної території Гуцульщини);
 7 - Ю. Гошко, 1987; 8 - М. Лаврук, 1997

та Фряси. На Мармарощині (Закарпаття) гуцульські села тягнуться долинами рік Мокрянки, Тересульки, Шопурки, Кисви, Чорної та Білої Тиси. На полудне від Сучави границя йде потоком Бродиною, так що по правому боці живуть румуни, а по лівому — гуцули, є незначна більшість гуцулів понад її

горішньою течією, аж до Руської Молдавиці по Брязну, Золоту Бистрицю по Кірлібабу та ріки Серету, але тут їх є незначна кількість» [1, № 1, с. 19—23, № 2, с. 43—50].

Значний внесок в дослідження зробили мовознавці-діалектологи, але на основі лише мовознавчого матеріалу неможливе з'ясування цього питання.

У результаті проведення комплексних наукових експедицій Інститутом народознавства НАН України зібрано чималий матеріал, який має безпосереднє відношення до етнографічних меж Гуцульщини. Науковими працівниками музею обстежено гуцульські села як галицької, буковинської, так і закарпатської Гуцульщини. Незважаючи на те, що ця етнографічна група українського народу — гуцули — протягом століть була розділена на три частини і перебувала під гнітом іноземних загарбників, тут збереглася однотипність народного побуту та культури. Для такого складного питання, як етнографічне районування, необхідно, крім опрацювання даних етнографічної науки, залучення археологічних, мовознавчих, фольклористичних матеріалів.

Підсумовуючи зібрані матеріали, на основі етнографічних та мовно-діалектичних даних можна умовно на кінець XIX — початок XX ст. окреслити територію, заселену гуцулами в таких схематичних межах: на заході границя з бойками проходила по ріці Ломниці і далі по закарпатській частині — верхів'ями річок Берестянка і Турбату, ріки Тересви і долиною річки Малої Шопурки до її злиття з Тисою, на півдні ця лінія проходить до державного кордону. На півночі та північному сході від ріки Лімниці межа перетинає ріки Бистрицю Солотвинську та Надвірнянську, захоплює село Пасічну, далі йде на Ділятин, Яблунів, Косів, Вижницю, Берегомет, Красноільськ, до кордону з Республікою Румунією.

За сучасним адміністративним поділом вказана територія охоплює південні частини Надвірнянського, Косівського районів та весь Верховинський район Івано-Франківської області та Рахівський район Закарпатської області.

---

1. Гнатюк В. Гуцули. Підкарпатська Русь. 1923. № 1—2.

2. Головацький Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1878. Т. 1.

3. Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1899. Ч. 1.

4. Kaindl R. Studien zur Ethnographie des Ostkarpatthengebietes. Czernowitz, 1902.

5. Korzeniowski J. O hucułach. Lwów, 1899.

6. Pol W. Obrazy z życia i natury. Kraków, 1870.

7. Witwicki S. Rys historyczny o Hucułach. Lwów, 1863.

8. Zawadzki W. Huculi. Szkic etnograficzny. Kłosy, 1872. № 90.

Особливості ландшафту

Гуцульщина розташована в гірській системі східної частини Українських Карпат. З півночі вона межує з Покутським передгір'ям, яке проходить по лінії: Ділятин — долина ріки Ослави — Косів, Кути — Вижниця, яка відзначається дуже складною структурою ландшафту. Над Покутським передгір'ям піднімається (до ріки Прут) гірський хребет Горган, далі він переходить в Покутсько-Карпатську грядку гір, які доходять до державного кордону з Румунією.

У верхів'ях рік Чорної Тиси і Тересви розташована гірська група Свидовець, яка є продовженням Полонинського хребта. Верхів'я рік Чорної Тиси, Брустянки, Турбату (басейн ріки Тересви) відділяють її на північному заході і на північному сході від Горган. На правому березі ріки Шопурки знаходиться гірський масив Апецка.

Між витоками Чорної Тиси та Чорного Черемоша, майже в центрі Гуцульщини, розміщений найвищий гірський масив Українських Карпат — Чорногора, північно-західний схил якої розрізаний притоками Чорної Тиси, Лопушанки та іншими потічками, а північно-східні схили розрізані численними гірськими потоками, які впадають в Прут та Чорний Черемош, південно-західні схили Чорногори розділені притоками Білої Тиси і частково Чорної Тиси. За Чорногорами на південний схід між ріками Чорний і Білий Черемош тягнуться Гринявські гори, їх продовженням є Лосові гори, віддалені від Гринявських притоками Білого Черемошу та Путили.

На півдні від ріки Білої Тиси та Чорного Черемошу до кордонів Румунії тягнуться Рахівські та Чивчинські гори. Західна частина Рахівських гір починається на правому березі Тиси і розгалужена на окремі хребти долинами рік Шопурки, Кисви та ін. На півночі ці хребти безпосередньо зникаються з південним краєм Свидовецького масиву. Більш монолітною є частина Рахівських гір, розташована на лівому березі Тиси, яку називають Гуцульськими Альпами. Найвища гора — Мармароський Піп-Іван (1946 м).

У верхів'ях Чорного та Білого Черемошу знаходиться найнепрístupніша частина Українських Карпат — Чивчинські гори, які є гідрографічним басейном Тиси, Прута і Серета.

Вододільний хребет, який розділяє річкові системи Гуцульщини, басейни рік Пруту і Тиси, характерний тим, що він на хребтах Чорногори різко міняє загальний напрям осьової Карпатської лінії і повертається між верхів'ями рік Білої Тиси та Чорного Черемошу на південь верхів'ями Чивчинських гір до кордону з Румунією.

На знижених місцях Вододільного хребта, де знаходяться верхів'я річок, проходять шляхи сполучень. На вододілі рік Чорна Тиса і Прут проходить

Яблунецький перевал (931 м), де, крім шосейної дороги, яка з'єднує Прикарпаття із Закарпаттям, проходить залізнична магістраль Львів—Коломия—Рахів, а через перевал Німчич, що знаходиться на Покутсько-Буковинських Карпатах, пролягає шосейна дорога Чернівці—Вижниця—Путила.

На Гуцульщині поєднуються низькогірні ландшафти з міжгірськими улоговинами, терасовими місцевостями. Смуги низькогір'я пересікають долини рік, терасові — низинні місцевості — виступають в долинах Пстиньки, Рибниці, Черемоша, Серета, Малого Серета, терасово-долинні місцевості мають Прут, Чорний Черемош, Білий Черемош і Путила. Із окремих розширених долин (р. Черемош — близько п'яти терас) найбільша на цій території Ясінська котловина, яка перетинається Чорною Тисою та її притокою — Лазешиною.

В східних Карпатах найбільша після Дністра ріка Прут. Вона починається від верхів'я Говерли, іде на північ до Ділятина, далі в північно-східному напрямі, по дорозі приймає менші річки Ославу, Пістиньку, Рибницю і далі Черемош. Недалеко від витоку Пруту витікає Чорний Черемош, а біля підніжжя Вододільного хребта — Білий Черемош. У Черемош впадає річка Путила. На відміну від інших річок Черемош від злиття і до м. Кути тече вперек гірських хребтів.

Найбільша річка південної частини Гуцульщини — Тиса, яка утворюється від злиття вище Рахова двох Тис — Чорної, що тече з Вододільного хребта, і Білої, що тече з Чорногір у районі Говерли. Найбільша притока Тиси — Ріка — витікає з південних Горган. Найбільш перспективними в енергетичному відношенні є низов'я гірських течій Черемошу та Тиси. Озер на Гуцульщині небагато.

Надра гір багаті на цінну мінеральну сировину. В районі Ворохти, Дихтинця, Путили виявлена нафта, значні поклади солі знаходяться в Ділятині, Косові, Вижниці. В Карпатах є багато корисних копалин. В околицях Кобилицької Поляни і в Гринявських горах наявні гепатити, які вміщують 50—60% заліза. Марганцеві руди, графіти, доломіти виявлені в Чивчинських горах, алуніти, апатити — в Рахівському масиві. Карпати багаті на різноманітний будівельний камінь та сировину.

В басейні річки Тиси знаходяться палеозойські мармури та мармуровидні вапняки; особливо багато в Карпатах пісковиків, мергелів, вапняків, глини тощо.

Територія Гуцульщини багата мінеральними водами, особливо типами кисловодських нарзанів, які розміщені вздовж долини Тиси, — Кваси, Луги, Білин, Червоний Плес та ін., есентукського типу — Кваси Рахівські, Говерло-Буркут в долині Говерли. Вуглекислі хлоридно-натрієві (соляні води) зустрічаються на південному схилі Говерли та ін.

Ґрунтовий покрив на Гуцульщині різноманітний, але найхарактерніший — це піскувато-глинисті ґрунти, які в залежності від висотних кліматично-рослинних зон належать до певних генетичних типів. В низькогір'ї та середньогір'ї виступає зона бурових лісових ґрунтів; на високогір'ї — зона

гірсько-лучних. Чітко розмежувати названі зони важко, але вони є тільки на найвищих масивах полонинського хребта Чорногори, Горган, Свидовця, з Рахівського масиву, Покутських та Буковинських Карпат. Долини рік на заплавах відзначаються дерново-глейсовими і дерново-лучними ґрунтами, які містять 3—9% гумусу. Вони найбільш придатні під зернові та городні культури. В Притисенській низовині поширені болотисті ґрунти. Зміна в горах рельєфу, корінних і ґрунтоутворних порід, клімату і рослинності зумовлює зміну ґрунтів і надзвичайно різноманітне їх поєднання. На Гуцульщині тільки незначна частина земель освоєна для землеробства. Так, наприклад, в зоні полонинсько-чорногорських Карпат під орною землею знаходиться лише 2,5% загальної площі. Орні землі розміщені на терасах, річкових долинах та в міжгірських улоговинах.

Клімат Гуцульщини, незважаючи на її відносно невелику площу, надзвичайно різноманітний, що зумовлено зміною абсолютних висот, характером рельєфу, наявністю улоговин, річкових долин, схилів різних експозицій, циркуляції атмосфери тощо. Тут виділяються такі кліматичні зони: низькогірна — з помірним, досить вологим кліматом; середня — з помірно холодним, надмірно вологим кліматом; високогірна — з холодним, надмірно вологим кліматом. В середньому за рік вологість повітря над Карпатами становить 30% (ця цифра менша в районі південних схилів Гуцульщини). Річна кількість опадів залежно від зон неоднакова. Вона коливається від 800 до 1500 мм. Максимальна кількість опадів припадає на такі райони Гуцульщини: Свидовецький, Чорногорський, Рахівський. Однак і тут загальні закономірності змінюються під впливом окремих факторів. Так, у Рахівській улоговині, розміщеній на південно-західному схилі, випадає 1100 .

Вегетаційний період на закарпатській частині починається з другої половини березня, в горах — у квітні, з північного сходу на південний схід поступово скорочується.

В лісах Гуцульщини ростуть цінні породи дерев — дуб, бук, явір, волоський горіх, черешня, груша та ін.; з хвойних — карпатський кедр, ялина, смерека, модрина, тис. Особливо різноманітна рослинність на схилах гір. Тут на висоті до 600 м ростуть дуби, ясени, клени, липи, явори, берези. Від 500 — до 1500 м над рівнем моря гори вкриті буковими лісами. Смерека та ялина займають більшу частину площі, зайнятої лісами, а з висоти 1225 м домінують над усіма деревами. На гребенях хребтів, складених з пісковиків, ростуть соснові ліси. У важкодоступних районах Чорногори зустрічається європейська кедрова сосна, або карпатська «лімба». В нижчих частинах гір ростуть на вирубках кущі малини, ожини, чорниці, брусниці.

Більшість полонин Гуцульщини, вкритих трав'янистою рослинністю, використовуються як пасовиська, частково для сінокосів.

Найбільшими комплексами полонин є так звані Кадіївський та Гринявський, відокремлені між собою улоговиною Чорного Черемощу. Полонини розташовані також на східній частині Чорногори, на північній частині Гринявських гір, на гірських масивах між селами Космач, Ворохта, Ділятин, Білі

Ослави. На буковинській Гуцульщині полонини займають підніжжя вершин Яровище і Темнатик, хребта Максимець між Білим Черемошем, Путилою і Сучаваю. На закарпатській Гуцульщині гірські пасовища розташовані в західній частині Черногори, на схід від Свидовця.

Багатий тваринний світ Карпат. Тут живуть олені, козулі, дикі свині, бурі ведмеді, вовки, лиси, борсуки, куниці, білки, тхори, видри. В горах на межі лісу та полонин водяться рисі та дикі коти. З птахів переважають дятли, синиці, дрозди, зяблики, щиглики, рябчики, яструби, сови, орли.

В ріках і потоках Гуцульщини водяться форель струмкова, підуст, усач, марена, рибець, лосось, дунайський харіус та ін. [1, 2, 3].

Здійснюється планова робота зі збереження тваринного світу. Обмежено відстріл звірів і лов риби, створено штучні форельні господарства. Для збагачення та охорони своєрідного рослинного і тваринного світу Карпат в районі Говерли створено Карпатський державний заповідник та в районі Ворохти — Карпатський державний природний парк.

---

1. Бучинський І. О., Волеваха М. М., Коржов В. О. Клімат Українських Карпат. Київ, 1971.

2. Воронай Л. І., Куниця М. О. Українські Карпати. Київ, 1966.

3. Діброва О. Т. Закарпатська область. Географічний нарис. Київ, 1967.

Походження етнографічної назви

Питання походження назви *гуцули* в науковій літературі остаточно не з'ясоване, хоча предметом наукових, зокрема і краєзнавчих, зацікавлень воно стало ще у першій пол. XIX ст. Відтоді і донині в науковій літературі з приводу походження назви *гуцули* появилася низка неоднозначних здогадів і гіпотез, висунутих у різний час різними авторами, серед яких, на жаль, менше всього мовознавців. Отже, відзначимо, що у виведенні (поясненні) походження етноніма *гуцули* дотримуємося гіпотези про антропонімну генезу, з тим, однак, що цю гіпотезу подаємо в новій редакції.

Більшість із запропонованих різними авторами етимологій етноніма *гуцули* — це науково необґрунтовані гіпотези. Докладний критичний огляд різних авторських спроб з'ясувати походження цієї назви подав Б. В. Кобилянський [4, с. 143—151] та доповнив В. В. Грабовецький [1, с. 39—40]. Спираючись на огляд цих гіпотез, вкажемо лише на їх суть.

Так, у польській етнографічній літературі минулого століття деякі автори виводили походження назви *гуцули* від слова *кочувати* шляхом штучно вигаданого перетворення: *кочувати* > *кочули* > *гочули* > *гуцули* (К. Мілевський), або шляхом: *кочувати* > *кочули* > *коцули* > *гоцули* > *гуцули* (Л. Голембйовський, Ю. Коженьовський). І. Вагилевич, а вслід за ним Ф. Гельвалд, Ю. Федькович та О. Моргенбессер пов'язували походження *гуцулів* з тюркським племенем *узів*, невмотивовано допускаючи, що і назва *гуцули* виникла від назви *узи* шляхом штучного перетворення: *узи* > *уци* > *уцули* > *гуцули*. Ще більш лінгвістично (і історично) безпідставною була спроба польського дослідника С. Вітвицького вивести етимологію назви *гуцули* від імені згаданого в хроніці С. Бандтке моравського князя Гецило (864 р.) або від штучно створеного цим автором слова *горул* — мешканець гір.

Невмотивованими були також спроби пов'язувати походження цієї назви з українським словом *гуцати* (В. Шухевич), з готським словом *guta* «гот» (Я. Розвадовський), а також із згаданою в монгольському літописі Юань-Чао-бі-ші назвою якихось гір *Гацалі* (І. Філевич, В. Мавродін).

Не має під собою наукової основи найбільш популярна в літературі гіпотеза походження назви *гуцул(и)* від волоського слова *hotul* у значенні «розбійник», що виникла нібито внаслідок поширеного у свій час на Гуцульщині опришківського руху, який, таким чином, прихильники цієї гіпотези несправедливо розцінювали як розбійництво, а не як насправді один з виявів народно-визвольної боротьби.

Виразна на перший погляд співзвучність волоського слова *hotul* з назвою *гуцул* та гаданий, як причина для номінації цим словом, опришківський

рух спричинилися до того, що дану гіпотезу підтримав цілий ряд відомих учених.

Як довів Б. В. Кобилянський [4, с. 148—149], наукова неспроможність гіпотези походження назви *гуцули* від волоського слова *hotul* полягає в тому, що вона непереконлива ні з історичного, ні з мовознавчого погляду.

На підставі даних археології, етнографії, фольклористики і лінгвістики автор цієї гіпотези дійшов висновку, що *гуцули* — це нащадки давньоруського племені *уличів* і частково тиверців. Ця гіпотеза послужила йому основою і саму назву *гуцули* вивести від назви давньоруського племені *уличів*, у даному випадку — конкретно від засвідченого писемністю її варіанта *улучи*, шляхом гаданих перетворень *улучи* > *улуци* > *уцули* > *гуцули*. Щодо вихідної форми *улучи*, то вона, за припущенням Б. В. Кобилянського, походить від тюркського слова *улус* — «плем'я», що зіставляється з монгольським *улус*, *улс* — «народ», «люди», «державка», «країна» [4, с. 210].

Критичні зауваження з приводу цієї гіпотези Б. В. Кобилянського висловлені М. Л. Худашем. Вони зводяться до того, що прийнята Б. В. Кобилянським за вихідну для етимологізації назви *гуцули* форма *улучи* — сумнівна. Серед слов'янської племінної етнонімії і топонімії типовими і загальнопоширеними були утворення на *-ичи* типу давньоруських назв племен *в'ятичи*, *дреговичи* та ін., то яким же чином назва племені *уличів* повинна була в давньоруському середовищі звучати zdeформовано як *улучи*, а потім, до того ж, згідно з концепцією Б. В. Кобилянського, послужити основою для не менш незвичних на слов'янському мовному ґрунті перетворень на форми *улуци* > *уцули*? На наш погляд, засвідчена писемністю форма *улучи* (як і подібні їй *улучичи*, *улутичи*, *лутичи*) — це не що інше, як деформація. Якщо ж припустити, що до появи форми *улучи* могло якимось чином причинитися сусіднє з *уличами* тюркомовне середовище з властивою для нього гармонією голосних, у даному випадку у формі *улуц* (звідки *улучи*), то важко погодитися, щоб ця чужомовна форма могла якимось чином перемагати в східнослов'янському середовищі відзначену вище типовість і стабільність вживання форм на *-ичи*, прицепитися в ньому та зазнати ще, крім цього, незвичної трансформації з переходами *улуч(и)* > *улуц(и)* > *уцул(и)* > *гуцул(и)*.

Відомий вчений, дослідник *гуцульського* краю, В. В. Грабовецький, не висловивши своєї думки з приводу наведеної вище гіпотези Б. В. Кобилянського, висунув свою версію походження назви *гуцули* [1, с. 39—40], згідно з якою ця назва походить від прізвища *Гуцул* і з'явилася десь у XVIII ст. Однак цей автор не з'ясував, звідки взялося прізвище *Гуцул*, яка його етимологія і чи існувала якась реальна можливість для виникнення у такий пізній період, як XVIII ст., тобто вже в нові часи, назви такої великої етнографічної групи карпатського українського населення, як *гуцули*, від одного, до того ж етимологічно неясного, прізвища. Не звернув уваги й на те, що особова назва *Гуцул* була відома вже в XVI ст.

Відантропонімну версію походження назви *гуцули* (етноніма), слідом за В. В. Грабовецьким, висуває і відомий український мовознавець М. Л. Худаш

[5, с. 55—58; 6, с. 45—52; 7, с. 311—315] на підставі опрацьованої ним літератури та власних досліджень. За його припущенням, сучасні українські карпатські етнографічні групи *гуцули*, *бойки*, *лемки* — це прями нащадки глибоко дохристиянських, можливо, що антських, родоплемінних об'єднань якогось племені чи племінного союзу або й різних племен, які в ті глибоко віддалені від нас часи свого сформування як родоплемінних об'єднань називалися вже, відповідно, *гуцули*, *бойки*, *лемки*, аналогічно як і зберегли свої колишні племінні назви різні інші слов'янські етнічні об'єднання, як *серби*, *хорвати*, *чехи*, *поляки*, *словаки* та ін. Їх назви, як відомо, були часто відантропонімі, утворені від особових власних імен родоплемінних вождів.

За М. Л. Худаšem, назва *гуцули* в первісному номінаційному значенні — «рід (або родоплемінне об'єднання, чи й плем'я) *Гуцула*» [7, с. 308—309]. Згідно з версією М. Л. Худаша, етнонім *гуцули* найбільш правдоподібно походить від давнього особового власного імені *Гуцул*. На думку цього автора, особова назва *Гуцул* за словоформою ділиться на два компоненти — корінь *гуц-* і суфікс *-ул*. Глибоко проаналізувавши український історико-мовний матеріал та співставивши його з відповідними аналогічними явищами інших слов'янських мов, згаданий вчений дійшов висновку про давнє, праслов'янське походження особової назви (імені) *Гуцул*.

Уже здавна, як свідчать дослідження М. Л. Худаша, в широкому слов'янському масштабі писемно засвідчується антропонім *Гуц* (або похідне від нього утворення), від якого способом суфіксації суфіксом *-ул* і виник цей антропонім *Гуцул*. Так, антропонім *Гуц* і похідні від нього, такі, як патронім *Гуцов*, зменшене суфісальне утворення на *-к(о)*, *Гуц-к(о)* та патронім *Гуц-к-ович* засвідчуються писемністю ще починаючи з XV ст. [5, с. 61].

Зменшена (демінутивна) форма *Гуцек*, утворена від імені *Гуц*, засвідчена у польській антропонімії ще в 1275 р. У білоруській антропонімії особова назва *Гуц* відома ще з середини XVI ст., а в болгарській показовими є імена *Гуца*, *Гуцан*, *Гуце*, утворені від вихідної форми *Гуц* [5, с. 59—60].

Що ж до форманта *-ул* в антропонімі *Гуцул*, то, на думку М. Л. Худаша, це суфікс праслов'янської генези, розвинений від праслов'янського *-ulъ*, *-ulь*, наявний в досить численних слов'янських антропонімах, типу збереженого в українських прізвищах *Баюл*, *Гушул*, *Лашкул* і т. п. чи, наприклад, болг. *Драгул*, *Радул*, *Видул* [2, с. 97]. У сербохорватській антропонімії цей суфікс відомий ще в XII ст. в іменах *Радоул*, *Нъгоулъ*, *Богдоулъ*, *Пръвоулъ* [3, с. 76].

Не зупиняючись ґрунтовно на інтерпретації слов'янського суфікса *-ул*, відзначимо, що найбільший слід він залишив саме у слов'янській антропонімії, особливо у давніх, праслов'янського походження іменах. Таким чином, суфікс *-ул* у словоформі *гуцул* цілком достовірно пояснюється як слов'янський за походженням. З наведених вище міркувань випливає: якщо відомий ще праслов'янській мові суфікс *-ул* був досить продуктивний у сфері антропонімії, а корінь *гуц-* у слов'янській антропонімії теж досить поширений, то є підстави припускати, що у глибоку давнину в слов'янському середовищі могло існувати і особове власне ім'я *Гуцул*, яке, як можливо не дуже популяр-

не, з часом вийшло з ужитку і не попало в писемність. Від цього імені *Гуц-ул* і могла піти назва *гуцули*. Мусило це статись у якийсь досить віддалений від нас час, внаслідок чого про цей факт не зберегли жодних відомостей ні писемність, ні усні перекази.

Можна припустити й інший шлях. Назва *гуцули* могла виникнути і не в такі віддалені часи, а навіть в період середньовіччя від особової назви *Гуцуль* якогось ватажка (можливо, й ватажка раних опришків), від землевласника тощо, який не обов'язково за походженням мусив належати до української народності. Адже з історії відома інфільтрація в Україну південних слов'ян та волохів, активних носіїв особових власних імен на *-ул*. Зрештою в науковій літературі знаходимо доводи (твердження) вчених про схожість *гуцульського* побуту з окремими етнокультурними явищами (писаних) південних слов'ян та волохів. З цього виливає, що давні предки *гуцулів* у глибоку давнину мали якісь близькі і безпосередні контакти із південними слов'янами і романо-волооським етносом [4, с. 251].

---

1. *Грабовецький В. В.* Гуцульщина XIII—XIX ст. Історичний нарис. Львів, 1892.

2. *Демчук М. О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV—XVII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 160 с.

3. *Железняк И. М.* Очерк сербохорватского антропонимического словообразования: суффиксальная система сербохорватской антропонимики XII—XV вв. Київ, 1969. С. 71—85.

4. *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова: східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови. Київ, 1960. С. 143—451.

5. *Худаш М. Л.* До питання про походження назви «гуцули». Мовознавство. 1984. № 5. С. 55—68.

6. *Худаш М. Л.* Походження назви *гуцули*. Гуцульщина. С. 45—52.

7. *Худаш М. Л.* До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. Народнознавчі зошити. 1998. № 3. С. 299—318.

Рільництво

Господарсько-виробничі традиції на Гуцульщині були пов'язані більшою мірою з тваринницькою сферою занять, але у симбіозному поєднанні із рільництвом, що зумовило своєрідний спосіб життя місцевого населення. Польові плоди суттєво забезпечували щоденне буття горянина, насамперед в харчуванні (зернові культури, коренеплідні, городні тощо), суттєвому доповненні до одягу (конопляні, лляні тканини), приготування кормів для корів, овець, коней, вигодовуванні птиці, свиней тощо. Складний гірський рельєф і відповідні кліматичні умови спричинилися до окремих змін у технологічному процесі вирощування сільськогосподарських культур, стосовно сусідніх етнографічних груп, якими були бойки та подоляни. Одночасно якоюсь мірою відмінність у основних господарських заняттях викликала локальну своєрідність у обрядово-ритуальних дійствах сімейних та календарних традиціях.

Орні землі з давніх давен становили на території Гуцульщини незначну частину її земельних угідь. Навіть у кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. у Косівському повіті, наприклад, вони займали тільки 7,6, сіножаті — 17, пасовища і полонини — 36,6% площі. У с. Криворівня цього повіту 437 господарств мали лише 94 га орної землі. У гірських гуцульських селах Надвірнянського повіту на одного мешканця припадало від 0,05 до 0,07 га ріллі.

Незначною кількістю орної землі володіли також селяни буковинської і закарпатської Гуцульщини. «Орного поля мало в Гуцульщині,— відзначив у кінці ХІХ ст. В. Шухевич, — а те, що є, не вистачило би на виживлене і десятої частини всієї тамашньої людности».[6, с. 36]

Багато гуцульських селянських господарств часто не мали ні плуга, ні стодоли для зберігання збіжжя.

У гірських долинах Гуцульщини переважають дерново-глеєві, дерново-лучні слабопідзолисті, бурі лучні, вище в горах — бурі лісові ґрунти, що містять 3,5 % гумусу і мають підвищену кислотність. Ці гористі маловрожайні землі, вологий клімат, дощове карпатське літо, ранні холодні зими були причиною того, що рільництво на Гуцульщині не набуло значного розвитку. Рациональному веденню землеробства тут заважала пересіченість місцевості і обумовлена цим роздрібленість земель. Гористий рельєф більшості орних земель ускладнював їх обробіток. Крім того, часті виливи річок замулювали селянські поля і городи.

На Гуцульщині застосовувались різні системи землеробства: вирубно-вогнева, з якої виділялось у процесі розвитку вирубно-польове господарство як перехідний етап до орного землеробства, а також у незначних розмірах — перелогова і плодозмінна, які виникли в умовах лісового ландшафту.

Тут навіть іще в XIX — на початку XX ст., як і в інших гірських районах Карпат, велось вирубно-вогневе господарство, яке сягає своїм корінням доби Київської Русі, а можливо, й глибше. Воно виникло на певній стадії суспільного розвитку як беззрідковий спосіб вирощування зернових культур.

Вибравши вирубну ділянку («паленики», «паленища»), час випалювання її узгоджували із часом посіву навесні ярих чи восени озимих культур. На Гуцульщині випалювали «паленики» навесні, рідше — восени [1, арк. 3].

Паливний матеріал розкладали по всій ділянці, одразу підпалювали його в кількох місцях з одного боку — в напрямі вітру, у безвітряну погоду — з усіх боків одночасно. Випалювали в один захід — протягом дня, а іноді й цілої ночі, в залежності від розміру ділянки.

Посіяне в попіл зерно прикопували сапами, здійснюючи цим важливий агротехнічний захід — перемішували золу із землею, одночасно вводили в ґрунт органічне добриво і закривали зерно. Це можна вважати залишком системи мотичного обробітку землі.

Отже, в другій половині XIX — на початку XX ст. на Гуцульщині, як і на решті території Українських Карпат, іще побутувала вирубно-вогнева система землеробства. Будучи реліктом первіснообщинних виробничих відносин і агротехнічним анахронізмом у капіталістичну добу, її функціонування все ж таки було економічно доцільним у натуральних і напівнатуральних селянських господарствах горян.

Дальший розвиток землеробства на Гуцульщині, як і загалом в Українських Карпатах, відбувався шляхом витіснення вирубного господарства. Характерно, що на Гуцульщині в XIX — на початку XX ст. одночасно функціонувало і багатопільне господарство з елементами сівозміни, рідше — непорядкованої системи землеробства.

Перелогова система землеробства виникла лише з впровадженням у гірському землеробстві орних знарядь — рала чи плуга. Її знали раніше селяни землеробсько-тваринницької зони і пізніше — тваринницько-землеробської. Дослідники вважають, що на Гуцульщині рало не було відоме, а дерев'яний плуг почали використовувати лише в кінці XVIII — на початку XIX ст. Це говорить про відсутність тут у давнину як орних знарядь, так і орних систем землеробства. До появи плуга та й довший час і при ньому, аж до початку XX ст., у бідних господарствах землю обробляли дерев'яною лопатою з обкованою залізом робочою частиною і сапами [8, с. 164].

Польові матеріали свідчать, що в XIX — на початку XX ст. в Українських Карпатах чистого польового перелого майже не було. Рідко який господар залишав частину поля на тривале природне відновлення родючості.

Землеробські ділянки були невеликих розмірів і називались «городами» (від чого й походить місцева назва лопати «городник», «горонник»).

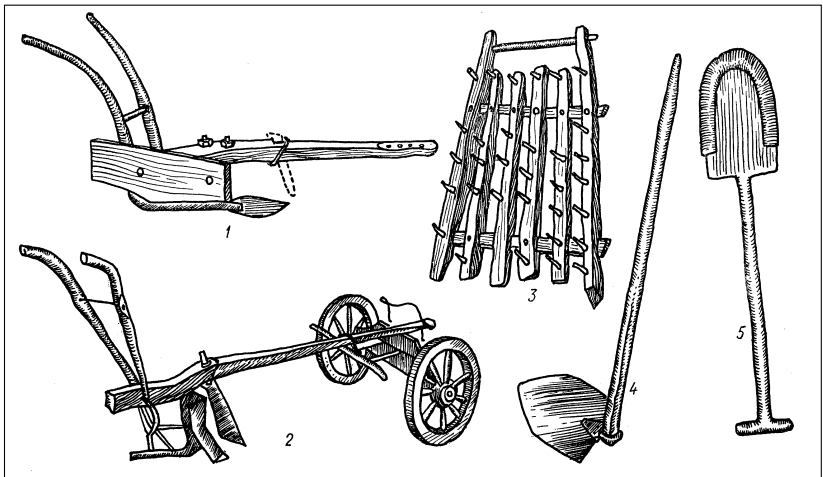
У XIX ст. тут мала місце багатопільна система і вирубно-вогневе землеробство. Сівозміни виглядали таким чином: перший рік — картопля («баробля», «мандибурка»), другий — кукурудза, третій — знову картопля, четвертий — зернові («збіжже»). Тут часто ріллі не давали відпочити під

травою, а повторно пускали в сівообіг. У кінці XIX ст. в господарствах сільських багатіїв з'являються елементи плодозмінної системи землеробства, не допускається на одному місці висів культур однієї групи протягом кількох років підряд.

Своєрідні умови цієї території позначилися і на використанні землеробської техніки, призначеної для обробітку ґрунту. Невеличкі шматки земель, трудність їх угноєння й обробітку в гірських умовах, а також нестача тяглової сили — коней і волів — були причиною того, що селяни часто замість того, щоб орати поле чи город плугом, обробляли їх мотикою («сапа», «джугас») [9, с. 156].

Люди похилого віку с. Іспас Путильського р-ну Чернівецької обл. пам'ятали ще дерев'яні мотики із залізною оковкою робочої частини [4, с. 63]. Такі самі мотики були у селах Задубрівка цієї ж області та Дениси (Київщина). Можливо, що ці мотики є модифікацією дерев'яної мотики, яка існувала одночасно (а може, й раніше) з кам'яними і кістяними, відомої на території України ще племенам трипільської культури (кінець IV—III тис. до н. е.).

На Гуцульщині, як і на іншій території Українських Карпат, побутовали сапи з гранчастим обухом (званим також «вухом»), як і в сокири, полотном, подібним до трикутника, овальним лезом. Тут, як і в ряді районів Закарпаття, Житомирщини і Чернігівщини, робоча частина кріпилась до держака, як і в сокири, а сам держак мав назву «топорище» [3, арк. 12]. Виготовляли сапи місцеві ковалі і зайшли ковалі — цигани, пізніше були й фабричні, звичайні і двозубі.

Знаряддя обробітку ґрунту:

1 — дерев'яний плуг, 2 — модифікований плуг, 3 — борона, 4 — мотика, 5 — лопата

Для обробітку ґрунтів користувалися лопатою («рискаль», «городник», «горонник») — ще в кінці XIX ст. дерев'яною, із залізним робочим окуттям. У бідняцьких господарствах такими лопатами працювали ще до першої світової війни, хоча переважали в цей час уже фабричні залізи.

Лопатами, як правило, скопували город, садили за лопатою картоплю, інколи й кукурудзу (буковинська Гуцульщина), копали картоплю.

Як уже згадувалось, дерев'яним плугом із залізним лемешем і ножем почали користуватись на Гуцульщині лише на межі XVIII—XIX ст. Такі плуги побутували у незаможних селян аж до колективізації сільського господарства.

У другій половині XIX — 30-х роках XX ст. на території Гуцульщини з'являються плуги трьох різновидів: традиційні дерев'яні (їх називали «прості плуги») на колісному передку із залізним лемешем і череслом, традиційні модифіковані плуги і фабричні залісні плуги (кінець XIX — початок XX ст.) [3, арк. 12, 28, 39].

Дерев'яний плуг складався з робочої половини — плуга та тяглової — передка («колісниця», «піша колісниця», тобто дерев'яна, без цвяхів). У такому плузі дерев'яними були: гряділь («гридиль», «герділь», «придоліп», «стріла»), дві ручки («чепиги», «чапиги», «чипиги», «ручіці»), полиця («поличка», «плита», «постіл»), підошва («підошва»), а чересло («ніж») і леміш («леміш», «постів», «постіл», «каптур», «черевик») — залізними. За конструктивними особливостями традиційний дерев'яний плуг на Гуцульщині відомий двох типів: з непорушною полицею і переставною полицею. Останній використовувався на Україні лише в гірських районах Карпат [4, с. 45].

У передку було два колеса: праве велике «борозняне» («блазне») і менше ліве («мале»), обкуті обручами («рифами»), а подекуди передки мали однакової величини колеса. Передок з'єднувався з плугом тяжем («ожевкою») — лозовим кільцем або ланцюгом. При запряганні волів або корів до передка чіпляли ще й в'їє («віє», «війце», «двіло»). Як і на інших територіях України, тут у XIX ст. орали кіньми або волами, а бідняки — часто коровами.

В кінці XIX ст. з розвитком капіталізму фабричні плуги прийшли на зміну традиційним дерев'яним. Модифіковані плуги, як і в сусідніх народів, мали удосконалені залісні лемеші і відвали, всі частини були залізними, крім чепіг і гряділя. Проте дослідники землеробства Гуцульщини навіть у 30-х роках XX ст. фіксували побутування традиційних дерев'яних плугів, якими користувались у бідняцьких селянських господарствах. Фабричні залісні плуги, як правило, мали заможні селяни.

До комплексу землеробських знарядь належала на Гуцульщині і борона. Її використовували для спущування ріллі («скородили», «шкородили») і закриття насіння після посіву. У с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл. борону називають «грапа». Під цією ж назвою вона відома і в сусідніх молдаван. Така борона зустрічається і в інших місцевостях Закарпаття і частково півдня України [4, с. 57].

Простіший тип такої борони відомий на Поліссі і в зоні Лісостепу, у росіян і білорусів.

Зміст

Етнографічна територія (Ю. Гошко)	3
Особливості ландшафту (Ю. Гошко)	6
Походження етнографічної назви (М. Демчук, М. Худаш)	10
Рільництво (С. Павлюк)	14
Бджільництво (У. Мовна)	25
Народна архітектура (Р. Радович)	34
Інтер'єр народного житла (В. Сивак)	56
Народне вбрання (Г. Стельмашук)	79
Народне харчування (Т. Гонтар, А. Зюбровський)	99
Сімейна обрядовість (Є. Сявак)	111
Звичаєве право (Б. Мардаревич, В. Конопка)	128
Календарна обрядовість (К. Кутельмах, В. Конопка)	143
Народна медицина та ветеринарія (Т. Файник)	159
Фольклор (Р. Кирчів, О. Кузьменко)	172
Ткацтво (О. Никорак)	188
Вишивка (Т. Куцир)	221
В'язання. Мереживо (О. Козакевич)	232
Вироби з дерева (О. Болюк)	253
Кераміка (А. Колупаєва)	267
Вироби з металу (С. Боньковська)	288
Вироби зі шкіри (Г. Горинь, О. Сапеляк)	308
Писанка (О. Олійник)	324
Вироби з бісеру (О. Федорчук)	335
Вироби з сиру (Л. Герус)	344
Вироби з тіста (Л. Герус)	350
Малярство (О. Тріска, О. Шпак)	359
Авторський колектив	377